

IV. OLFAKTORNI PRAGMEMI I PRAGMAFRAZEMI*

Svijet spoznajemo svojim osjetilima, a jedno od njih je i osjetilo mirisa koji doživljavamo pomoću nosa. Miris kao olfaktorni osjet dobio je naziv prema latinskoj *area olfactoria*. Jedan je od najstarijih znakova interakcije među živim i neživim entitetima. U čovjeka je za prepoznavanje mirisa odgovoran moždani centar koji se nalazi odmah uz centar okusa. Mira Pašić (1989.) filogenetsku starost olfaktornih moždanih centara tumači činjenicom što mnogi primitivni organizmi imaju samo ta dva osjetila (za miris i okus) jer su im oni neophodni u preživljavanju. Naime, pomoću njih mogu odabirati pogodnu hranu i partnere te mogu izbjeći grabežljivoga neprijatelja. Miris možemo primati nosom pa kažemo da njušimo nešto što miriši ili smrdi, nešto je mirišljivo ili smrdljivo. Možemo širiti svoj vlastiti miris pa kažemo da mirišimo ili smrdimo. To znači da sve što nas okružuje (živo i neživo) ispušta mirise i prima ih. Događa se to pomoću olfaktornih organa. Za čovjeka je to nos kao primatelj mirisa te površina kože kroz koju on mirise ispušta. Za druge organizme može to biti neki drugi organ (npr. za biljku su to latice, prašnici, list, plod i sl.). Životinje imaju posebnu žlijezdu za ispuštanje spolnoga mirisa, a tvor to čini i kad je u strahu. I mi u strahu ispuštamo drukčiji miris, što prepoznaju psi. Taj je miris straha isti kao i miris koji ispuštamo kada napadamo pa zato psi napadaju ljude koji ih se boje (naime, njihov njuh ne razlikuje miris od straha i miris od agresije koji je u čovjeka isti).

Centar za miris u mozgu upravlja lučenjem slina i probavnih enzima pa tako ugodan miris hrane može izazvati glad, a neugodan miris – gubitak apetita. M. Pašić (op. cit.) navodi da mirisi mogu izazvati i promjenu krvnoga tlaka, brzinu pulsa i disanja te utjecati na lučenje žlijezda. Sekundarno mogu utjecati na prokrvljenost pojedinih organa te pobuđivati ili kočiti rad pojedinih žlijezda. Na sve to čovjek ne može utjecati svjesno. Jedino što može učiniti je da zatomi svoj vlastiti miris pomoću parfema.

Iz ovoga se može zaključiti da mirise nesvjesno ispuštamo iz organizma, a nesvjesno ih i primamo pa ne možemo njima upravljati.

* Korpus za ovaj rad prikupila je diplomantica Ivana Gavran koja je obranila diplomski rad na temu olfaktornih pragmemi, a zajednički članak je objavljen pod naslovom *Hrvatsko-poljski olfaktorni znakovi u pragmatici*, u časopisu *Riječ* br 3, u Rijeci, godine 2008, str. 104-120. Tekst je prilagođen knjizi.

1. Pragmemi mirisa: definicija i etimologija naziva

O mirisu se možemo svjesno izražavati pokretima i zvukovima (neverbalnim olfaktornim znakovima) te o njima govoriti pomoću olfaktornih pragmemata, tj. verbalnih olfaktornih znakova u komunikaciji. U pragmatiki su takvi znakovi reprezentirani neverbalno – pokretima (signalima) i gestama (simbolima) kojima označujemo da smo osjetili ugodan ili neugodan miris što ga udišemo. Najosvještenije mirise iskazujemo jezičnim znakovima, riječima-parnjacima suprotnih značenja, npr. *miris* – *smrad*, *mirišati* – *smrditi* te pojedinačnim vrstama riječi: *miris*, *miomiris*, *aroma*; *njuh*, *smrad*, *vonj*, *zapah* (imenice); *njušiti*, *mirisati*, *vonjati*, *zapahnuti* (glagoli); *mirišljiv*, *aromatiziran*; *smrdljiv* – pridjevi. I u poljskome jeziku postoje gotovo isti neverbalni oblici kao i verbalni opozicijski parovi: *pachnieć* (za pasivni oblik) i *wąchać* (za aktivni oblik usvajanja mirisa kod čovjeka). U poljskom se jeziku razlikuje životinjsko njušenje za koje postoje sinonimi – *węszyć/niuchać*). U hrvatskome je *njušiti* glagol koji je obilježen i odnosi se najprije na životinjsko usvajanje mirisa, a preneseno i na intuitivnu informaciju predosjećaja.

Postoji još jedna razlika u glagolskim pragmemima mirisa. Naime, razlikujemo trenutnu pojavu mirisa kad kažemo: *namirisati/nanjušiti što*, odnosno povratni glagolski oblik – *namirisati se*, kada on dobiva značenje namjernoga dodavanja parfema na tijelo, tako da se taj miris osjeti jače od našega prirodnog mirisa.

Ovdje želim napomenuti da u hrvatskom jeziku nismo dovoljno osvijestili razliku između primanja mirisa i odašiljanja mirisa jer za oba doživljaja imamo sinonimni naziv kao da se radi o jednom doživljaju: *mirisati*, odnosno *mirišati*. Dakle, isti jezični znak rabi se za dva stanja, za aktivno primanje i za pasivno odašiljanje mirisa. Postoji doduše i oblik *njušiti* koji označuje aktivno usvajanje mirisa pa bi se mogao napraviti parnjak *mirisati* – *mirišati*, odnosno *mirišati* – *njušiti* (pasiv – aktiv), ali ovaj drugi oblik je obilježen i češće ga rabimo za životinje (zato je i njihov organ njuha dobio naziv *njuška* jer su kod životinje u njuški i nos i usta u izbočenome dijelu glave). Kako imamo dva oblika: *mirisati* i *mirišati*, predlažem da se oni semantički razdvoje u aktivni oblik (*mirisati*), tj. *njušiti* i u pasivni oblik (*mirišati*), odnosno *biti namirisani* (o čovjeku) te *biti mirišljiv/mirišljiv/mirisani* (za živo i neživo).

Riječ *miris* prema Gluhaku dolazi iz novogrčkoga glagola *emýrisa*, što je aorist od *mirízo*. Gluhak u natuknici *vonj* navodi oblike *mirišati* (*mirišem*) i *mirišiti* (*mirišim*) (Gluhak 1993:679). Kod svih Hrvata koje znam, čak i kod onih vojvođanskih, u uporabi je prezent *mirišim*, što je bliže izvorniku *mirízo*, a ne *mirišem* što se po naglasku može povezati s oblikom *emýrisa*.

W. Boryś na str. 681 poljski glagol *wąchać* definira kao "wciągać nosem zapach czegoś" (udisati nosom miris), što znači da se radi o aktivnoj radnji, a za oblik *węszyć* navodi da potječe od iste staroslavenske riječi *Qhati* kao i *wąchać* (ibid., str. 686.). Pod natuknicom *zapach* (miris), Boryś navodi sinonime *woń*, *smród*, *odór*, a ta riječ vuče korijen iz staropoljskoga u kojemu je u 15. stoljeću oblik *zapachać* značio upravo širenje neugodna mirisa, no dolazi od značenja «naglo širenje topline ili dima» (ibid., str. 729), usp. hrvatski glagol *zapahnuti* koji danas ima značenje nagloga dolaska neugodna mirisa u nosnice. *Smród* ovaj autor definira kao "przykra woń" (što pokazuje da je *vonj* bio prvotno ženskoga roda te da se odnosio na miris (ibid., str. 563)). Poljski glagol *cuchnąć* (smrditi) Boryś "smatra «mazurzeniem» (u nas «cakavizam») te ga izvodi od oblika *czuchnąć* koje je postojalo u staropoljskome, a nje-ga dovodi u svezu s praslavenskim glagolom *čuti, *czuć* ("doznawać wrażeń zmysłowych") (ibid., str. 87/88 i 101/102), tj. hrv. *ćutjeti*, *osjećati*, *predviđati intuicijom*. U hrvatskim dijalektima još je živo ovo značenje riječi *ćuti* kao *osjetiti nosom*, dok se u književnom jeziku ono suzilo samo na doživljaj uhom.

Na internetskim stranicama mogu se naći zanimljive vijesti o povijesti korištenja mirisa. U 20. stoljeću, na primjer, posebno se razvila kozmetička industrija pa su se u tvornicama parfema našli "ljudi-nosovi" koji se profesionalno bave slaganjem skladnih miomirisa. Oni su istovremeno tehničari i umjetnici s izvrsno razvijenim osjetom njuha. Godine 1958. snimljen je i prvi «mirišljavi» film koji se gledao uz mirise što su dopirali iz ventilacijskih cijevi. 1960. započinje projekt *Smell-O-Vision* u kojemu se ispod sjedala ugrađuju cijevi te se za vrijeme projekcije filma ispuštaju najrazličitiji mirisi. Takva kina mogli bismo prozvati *mirisovizijom*. Nije isključeno da ćemo jednoga dana i uz naše male ekrane moći doživljavati mirise s filma. Izraelski znanstvenici su stvorili kino-dvoranu *Cinematrix* u kojoj osim 3D naočala gledatelji mogu osjetiti miris prikazivane scene, a u tvornicama tvrtke Sony stvara se *sensorround system* koji ultrazvučnim signalima stimulira nervnu aktivnost i u mozgu se proizvodi osjet mirisa (<http://www.filmski.net/vijesti/dugometražni-film/3414>).

Iako je brzina percepcije mirisnih osjetila samo 20 bitova u sekundi (Frank, 1969.), vidimo koliko je miris važan u našem životu i kulturi. Miris je stvar ukusa i svakoj osobi odgovara nešto drugo, ali postoje mirisi na koje se čovjek priviknuo živeći u pojedinoj kulturi. Tako je npr. miris francuskih pljesnivih sireva za neke smrad, a neki ga jako vole i otvara im apetit. Slično je s mirisom stare ribe koja Europljanima smrdi, a za neke azijske narode predstavlja poslasticu. U sredozemnim antičkim kulturama bili su poznati mirisi biljnoga podrijetla pa su tako Sveta tri kralja nosila Isusu na dar mirisne tvari – mirtu i

tamjan. Paljenje tamjana i mirisnih štapića seže još dalje u prošlost, u početke civilizacije. Odatle je riječ *parfem*, preuzeta iz latinskoga *per fumum* (Klaić 1974:980), što doslovce znači: "kroz dim". U srednjem vijeku običaji se mijenjaju, tijelo se prestaje mazati mirisnim mastima, nestaje osnovna higijena, jer se sukladno ondašnjoj kršćanskoj ideologiji mora njegovati duh, a tijelo i njegove potrebe treba susprezati. Svakodnevan i cijenjen postaje miris neoprana tijela, znoja, urina, izmeta i masti. S razvojem kapitalizma buržoaskoj klasi miris parfema postaje jedan od načina pokazivanja društvenoga statusa, što se zadržalo do danas. U današnje doba miris tijela je nepoželjan i njega skrivamo parfemima, deodoransima i čestim tuširanjem, a u kuhinji se instaliraju nape kako bi svaki miris jela ispario iz prostorija. Suprotno tome, aromaterapijom, terapijom mirisima, liječe se suvremene psihičke bolesti, ljudi se pomoću ugodnih mirisa opuštaju od stresova (Postić, 2005.).

Miris je postao važan i u politici pa su Poljaci uveli tzv. zakon koji su nazvali "śmierdząca ustawa", "smrdljivi zakon", kojim se određuje plaćanje globe za onečišćenje sredine neugodnim mirisima (TV Polonia, 4. lipnja 2007.).

2. Olfaktorni neverbalni znakovi u hrvatskom i poljskom jeziku

Nos kao glavni organ za primanje mirisa daje frazemima u jeziku posebna metaforična značenja intuitivskog predviđanja (usp. polj. *mieć dobrego nosa* ima isto značenje kao hrvatski frazem *imati nosa*, *imati dobar nos*, tj. predvidjeti, predosjetiti što intuicijom).

Svaki od prikupljenih jezičnih oblika može biti obilježen emotivno, stilistički ili modalno pa takve riječi nazivamo *olfaktornim pragmemima*, a kad su oni uključeni u frazeme, tvore *olfaktorne pragmafrazeme*. U jeziku oni nose ikonično preneseno značenje u obliku poredbe i metafore.

Olfaktorne pragme i pragmafrazeme sa sastavnicom nosa uspoređivat ćemo u poljskome i hrvatskom jeziku.

2.1. Neverbalne geste

Nesvjesno izražavanje svojstveno je svakom živom biću, pa tako i čovjeku. Pod izražavanjem ovdje shvaćam ispuštanje različitih neverbalnih signala organizma. Takvi nesvjesni signali u čovjeka zovu se *tikovi* kad se pojavljuju ritmički učestalo bez čovjekova znanja i volje. Drugi tip neverbalnih znakova predstavljaju geste koje možemo, ali i ne moramo rabiti svjesno i učestalo.

Takve geste ne ponavljaju se ritmički (ukoliko ih netko ponavlja, tada se mogu smatrati tikovima). One imaju određeno značenje koje se može iskazati riječima.

Treći tip su prave geste koje su biološki utemeljene i razumljive u svim kulturama. Uz njih mogu stajati i popratni frazemi.

Četvrti tip su geste-kulturemi koje variraju od kulture do kulture i uz njih obvezatno stoje frazemi. Takve geste pojačavaju uvjerljivost frazema, naravno, uz odgovarajuću intonaciju i naglasak.

2.1.1. Geste-tikovi

Ivana Gavran izdvojila je neverbalne tikove koji se **nesvjesno** i učestalo izvode nosom. To su pokreti koji se rade nosom, kao npr.:

- *šmrc(k)anje,*
- *ispuštanje dima kroz nos,*
- *trzanje nosom u obje strane,*
- *višekratno dizanje vrha nosa,*
- *širenje nozdrva uz glasno udisanje zraka.*

U tikove se mogu ubrojiti i dodiri nosa prstima, kao što su:

- *vodoravno trljanje nosnica kažiprstom,*
- *češkanje stranica nosa kažiprstom,*
- *čačkanje nosnica kažiprstom,*
- *potezanje nosa jagodicama palca i kažiprsta.*

Sve te kretnje u dubinskoj strukturi uglavnom označuju nervozu i uznemirenost osobe koja ih izvodi, ali i njezinu nesigurnost, pa čak i prikriivanje istine. Zato su neverbalni znakovi uglavnom homonimni, a njihova se jednoznačnost postiže smještanjem u kontekst i konsituaciju.

2.1.2. Geste-signali

Istim pokretima koji se ne ponavljaju nesvjesno i ritmično, nego i **svjesno**, izražavamo tzv. geste-signale. One još nisu društveno dogovoreni znakovi, ali pokazuju stanje ili osobinu njihovih pokazivača.

Šmrc(k)anje tako može značiti da smo prehladeni, ispuštanje dima kroz nos da želimo pokazati svoju nadmoćnost ili zadovoljstvo, trzanje nosom u obje strane da nas svrbi nos, da nismo zadovoljni ili da se kolebamo. Dizanje vrha nosa može značiti da nešto odbijamo ili niječemo, širenje nozdrva i glasno udisanje zraka da želimo što više udahnuti svježega zraka ili ugodna mirisa. Vodoravnim trljanjem nosnica kažiprstom želimo pokazati da dovodimo u sumnju govor našega sugovornika (gesta je tada praćena i drugom gestom

pokretanja glave lijevo-desno), ali to može biti i jednostavan znak da nas svrbi nos. Češkanje stranica nosa kažiprstom također može biti znak da nas taj dio nosa svrbi, ali to može biti i gesta-signal da lažemo ili se ne slažemo s govornikom. Slično značenje ima i gesta potezanja nosa palcem i kažiprstom. Čačkanje nosnica kažiprstom u bontonu je zabranjeno i smatra se oznakom neodgojenosti, primitivizma.

2.1.3. Geste simboli

Ove su geste biološki utemeljene i razumljive u svim društvima te se uz njih mogu rabiti i frazemi. Izdvojili smo one koje se izvode nosom i prstima.

- **Lagano udaranje vrha nosa jagodicama prstiju** gesta je koja se označuje frazemom *imam nos da će se što dogoditi* ili imperativom uvjeravanja: *na, pomiriši*.

- Gesta **oslanjanja prstiju na korijen nosa** može značiti da osoba ima problema, da je zamišljena i zabrinuta. Glava se tada spušta, a s njom i nos, čime se pokazuje koncentracija i ozbiljnost situacije. I Rodinov *Mislilac* upravo sjedi u takvoj pozi.

- Postoje i **pokreti pokrivanja nosa dlanovima**. S oba se dlana osoba naslanja na podlogu i obuhvaća nos. Takva gesta govori da se radi o velikom problemu koji osoba ne zna riješiti, stoga je zabrinuta ili da se radi o velikom iznenađenju, npr. pri susretu (no tada se kombinira s gestom dizanja obrva i širokim otvaranjem očiju, čime se otklanja homonimnost). Može se raditi i o velikoj žalosti.

- Gesta čepljenja nosa, tj. **zatvaranja nozdrva palcem i kažiprstom**, označuje da nešto u zraku smrdi.

Ovi opisi *geste* nisu tikovi, nego jednako ponašanje svih ljudi simboličnim znakovima koji se ponavljaju u navedenim situacijama. Zato takve biološki utemeljene geste možemo nazvati pozama koje se ovdje odnose na pokrete ruku, prstiju i nosa.

2.1.4. Geste kulturemi

Ove se geste razlikuju od kulture do kulture. Uz njih stoje i različiti frazemi, ovisno o dijelu tijela na koji se ukazuje pokretom.

- Gesta **vodoravnog jednokratnog kretanja kažiprsta pod nosom slijeva nadesno** popraćena je obično verbalnim iskazom: *dovde mi je došlo*, u značenju: dosta mi je svega. Poljski jezik ovu je gestu očuvao i u frazemu: *mieć czegoś po dziurki w nosie* (doslovno: imati čega do nosnica), što bi se moglo prevesti i frazemom *došlo mi je do grla/ preko glave/dovde* + pokazivanje kažiprstom.

Sljedeće dvije geste nemaju frazema, nego se odnose na kulturno, odnosno nekulturno ponašanje u društvu.

- Gesta ***zakrivanja nosa i usta dlanom*** kod kihanja i kašljanja znak je kulturnog ponašanja uvjetovana sprječavanjem virusne ili bakterijske zaraze osoba u blizini bolesnika. Ovakve geste djeca moraju učiti odmalena.

- Gesta ***pokrivanja jedne strane nosa i ustiju jednim dlanom*** rabi se kad se želi spriječiti da treća osoba čuje što govornik šapće sugovorniku i smatra se nekulturnom u društvu.

Među ovim gestama ima i gesta koje se mogu razlikovati neverbalno i verbalno. Tako se npr. u prvoj gesti u različitim kulturama različito pokazuje visina pokreta. Takav tip geste naziva se kulturemom ili kulturnom gestom. Ona se mora učiti u društvu i u raznim kulturama biva modificirana.

Postoje i neartikulirane geste-kulturemi koje se izvode samo ispištanjem zraka kroz nosnice. Pronašli smo samo jednu takvu gestu.

- Gesta ***jednokratnoga ispuštanja zraka kroz obje nosnice*** bez neartikuliranih glasova označuje ismijavanje, prijezir, čuđenje ili neslaganje s govornikovim iskazom.

Iz navedenoga vidimo da su sva četiri tipa pokreta neverbalni znakovi koji mogu imati različita značenja, od nervoze, nesigurnosti, laganja, do prijezira, podcjenjivanja, gađenja, zamišljenosti i zabrinutosti, čuđenja i neslaganja te poziva na uživanje u mirisu ili na odbijanje lošega mirisa. Neke od ovih gesta moraju se učiti i smatramo ih poželjnim kulturemima, druge opet pokazuju neprikladno ponašanje u društvu.

2.2. Neartikulirani zvukovi (eksklamacije) i artikulirani uskllici za miris

Osim gesta-pokreta postoje i neartikulirani zvukovi za označavanje dobrih i loših mirisa te artikulirani uskllici za radnju njušenja ili za kvalitetu mirisa.

- Tako za radnju njušenja ugodnoga mirisa imamo ***gestu glasnoga udisanja kroz nos i onomatopeju kihanja***, što zapisujemo u obliku: *a pci(ha)*, polj. *a psik* i pripada dječjem jeziku (nazvala sam ih pueritivni senzitivni ekspresivi, Pintarić 2002.).

- Samu ***radnju njušenja*** možemo oponašati artikuliranim uskllicima, od kojih su neki čak posuđenice iz njemačkoga: *šnjof-šnjof*, *šmrč-šmrč* ili engleskoga *sniff-sniff*, *snrf-snrf*. Njima se označuje udisanje čestica zraka kroz nos, a preko njega i udisanje mirisnih tvari, feromona.

- Neugodan miris nastojimo od sebe odagnati ***uzmicanjem tijela od izvora i usklikom fuj, pfuj, be(k), bljak***, polj. *tfu, fu, be*. Osim što ti senzitivni označuju nešto smrdljivo, nešto što ne treba dirati (imperativni oblik usklিকা), oni mogu

biti i metaforizirani emotivi kojima označujemo prijezir, dakle dobivaju negativno preneseno značenje i postaju simbolima.

- Preneseno značenje najgorega prijezira može imati i **zvuk hračkanja** (polj. *hrzkanie*) povezanoga s pljuvanjem. Ono se izvodi uvlačenjem zraka kroz nos i krkljanja. Kod nekih ljudi to su obični tikovi kojih nisu svjesni, ali ova se radnja i zvuk mogu izvoditi namjerno, ima i svoj pragmafrazem: *pljuvati po komu, popljuvati koga* (ružno govoriti o komu, grditi koga);

- Automatska gesta *kihanja* izvodi se **ispuštanjem zvukova kroz nos**, a verbalizirana je onomatopejskim uzvicima različitima u poljskom (*a psik*) i hrvatskom jeziku (*a pciha*). Zajednički im je praskavi fonem *p*. Istim onomatopejskim uzvikom učimo djecu mirisati npr. cvijeće.

- Posebna neverbalna gesta koja se izvodi **izbacivanjem zraka kroz nos**, a prati ju neartikulirana eksklamacija koju možemo fonemizirati kao *hm*, odnosi se na pragmem nesigurnosti, razmišljanja, neslaganja.

- Gesta **jednokratnoga ispuštanja zraka kroz obje nosnice uz neartikulirani grleni zvuk** označuje sumnju u sadržaj govornikova iskaza i u pismu se fonemizira kao: *hm, mhm*.

Slično je i s pragmemom potvrđivanja (Pintarić, 2006.) koji fonemiziramo kao neartikulirani usklik *aha, ahm* i u hrvatskome se izgovara nazalno, dok je u poljskome denazalizirano (*acha*). To je:

- Gesta **slaboga ispuštanja zraka kroz nosnice uz jače ispuštanje grlenoga zvuka**.

Zvukovima i gestama različitoga tipa možemo izraziti više značenja, od biološkoga izraza do kulturološkog ponašanja. Navedene geste s udjelom nosa uglavnom izražavaju negativne pojave kao što su: nervoza, nijekanje, neslaganje, sumnja, upitnost itd., rjeđe su pozitivnog predznaka (slaganje, uživanje u mirisu).

Olfaktorni neverbalni znakovi su geste na razini signala (zvuka i pokreta), a izvode se pomoću nosa i prstiju te neartikuliranim zvukovima. Uz geste kulturne stoje i verbalni frazemi.

2.3. Verbalni signali kao opis radnje pokretom i zvukom

Neverbalni signali su kretnje nosa ili dodirivanje nosa prstima, a osim izvođenja konkretne radnje, možemo ju opisivati jezičnim znakovima, tj. riječima. Takva se gesta može i naslikati ili snimiti aparatom i kamerom. Jezični opis je u oba jezika sličan jer se radi o istim kretnjama i zvukovima. Pokazat ćemo nekoliko takvih primjera, najprije na hrvatskom, potom na poljskom jeziku, koji se mogu svrstati u četiri skupine.

2.3.1. U prvu skupinu ubrajaju se pokreti-opisi s izravnim značenjem:

- **udahnuti zrak kroz nos**/ isпустiti zrak kroz nos = duboko disati kroz nos; *oddychać przez nos, wciągać/wyciągać powietrze nosem*
- **začepiti nos** = zatvoriti nozdrve radi smrada; *zatkanć nosa*
- **kopati (čačkati) nos** = čistiti šmrklje iz nosa, okretati prst u nosu; *dlubać w nosie*
- **govoriti kroz nos** = imati nazalni izgovor; *mówić/gadać przez nos*

2.3.2. U drugoj skupini su pokreti koji imaju izravno i preneseno značenje:

- **dotaknuti vrh nosa** (obično s tri prsta) = nanjušiti/namirisati što, predviđjeti što; *dotknąć palcami czubek nosa*;
- **dignuti/dizati nos visoko** = gledati gore, biti ohol; *zadzierać nosa*;
- (za ponos je ista gesta, ali se ne spominje nos, nego **dizanje glave**);
- **spustiti nos** = gledati dolje, biti uvrijeđen; *spuścić/zwiesić nos (na kwintę)*;
- **zafrknuti nosom** = odbijati što, biti nezadovoljan, sumnjati u izričaj sugovornik; *kręcić nosem*;
- **zabadati nos u što** = stavljati nos blizu mirisnoga predmeta, baviti se tuđim problemima, brinuti tuđe brige; *wętknąć/wsadzić (wtykać/wsadzać) nos w coś*;
- **povući/vući koga za nos** = vući (obično dijete) za nos svinutim kažiprstom i srednjakom kružnim pokretima kao pokazivanje simpatije, napraviti/praviti od koga budalu, prevariti/varati koga; *pociągnąć kogoś za nos*.

2.3.3. U trećoj su skupini frazemi koji imaju samo preneseno značenje, gesta opisuje radnju i frazeologizirana je u oba jezika:

- pokazati komu dugi **nos** = podcjenjivati koga, ismijavati koga; *zagrać komuś palcami na nosie*;
- natrljati komu **nos** = kritizirati koga, izgrditi koga; *natrzeć komuś pieprzu w nos*;
- pod (pred) **nosom** = blizu; *pod (przed) nosem*;

- nekome je pun **nos** koga = nekome je dosta koga (frazologizirano se može izdvojiti i u sljedećoj skupini) – *mieć kogoś /po dziurki/ w nosie*;

2.3.4. Pragmafrazemi sa sastavnicom **nos** samo u jednom uspoređivanom jeziku

Ovu smo skupinu izdvojili prema formalnom kriteriju jer se *nos* spominje samo u jednom jeziku (u ovom slučaju to je poljski), a u drugome izostaje ili se rabi neki drugi somatizam. U oba slučaja ostaje gesta-radnja s pravim i prenesenim značenjem.

- **obrisati koga** = nanijeti komu sramotu i izgrditi koga (u prenesenom značenju); *przytrzeć komuś nosa*
- **nekome je dosta koga** = netko se ljuti na koga, netko je komu dosadan (preneseno značenje); *mieć kogoś /po dziurki/ w nosie* (u poljskom jeziku vidi se gesta pokazivanja kažiprstom do nosnica),
- **mrmljati sebi u bradu** = govoriti tiho i nerazgovijetno; *mamrotać/burczeć pod nosem*,
- **gubi mi se s očiju** = nosi se, goni se; *ugryź się w nos*.

U oba jezika postoje manje razlike u izboru glagola i vidskom parnjaku. Tako se u hrvatskome kaže npr. *pokazati komu dugi nos*, a na poljskome je točan opis geste: *zagrać palcami na nosie* (*zaigrati prstima na nosu*); *dizati/dignuti nos*, u poljskome se kaže drugim glagolom: *zadzierać nosa* (*parati nosom*) i nema svršenoga oblika. U hrvatskom primjeru *zabadati nos* samo nesvršeni glagol ima i frazeologizirano značenje, a svršeni se glagol rijetko rabi i nema frazeologiziranoga značenja. U poljskom jeziku češći je nesvršeni glagol niječnoga oblika (*nie wsadzaj nosa*), ali oba vidska parnjaka imaju i frazeologizirano značenje te postoje dva glagola: *wtykać* i *wsadzać* (nesvršeni), *wetknąć* i *wsadzić* (svršeni) koji se mogu prevesti hrvatskima *stavljati*, *gurati*, *zabadati* / *staviti*, *gurnuti*, *zabosti*.

Frazeologizirani primjeri signalnih gesta-radnji dobivaju nova, prenesena značenja (npr. *zabadati nos u što* / *wtykać nos w coś*), u oba jezika ne označuje samo kretnju stavljanja nosa u što, nego i preneseno, frazeologizirano značenje: *miješati se u čije probleme* ili *biti znatiželjan*. U oba jezika to su negativni gestovni pragmafrazemi, dok na razini signala takav opis i radnja nemaju nikakvoga negativnoga značenja.

3. Olfaktorni simboli kao leksički pragmemi nosa

Leksem *nos* može imati deminutivan pueritivan oblik *nosić* (polj. *nosek*) kad se odnosi na dijete, kao i augmentativan, pejorativan, uvrjedljiv oblik: *nosina* (polj. *nochal, nosisko*). Čovjek s velikim nosom u hrvatskome se obilježava imenicom *nosonja* i *nosko* (polj. *nosal, nosacz*). Likovi iz književnosti koji imaju velik nos doživljavaju se kao simpatični i žalimo ih zbog njihova kompleksa manje vrijednosti (usp. npr. Ovidije Nazo(n), Cirano de Bergerac, patuljak Nosko, Pinokio). Znači da prema njima imamo suosjećanje i simpatiju, žao nam je što pate zbog nepravilnoga lica. U hrvatskoj se kulturi velik nos smatra ponosom, takva osoba, smatra se, ima jak karakter. Istovremeno je veličina nosa uspoređivana sa spolnom moći. U poljskoj kulturi ne susrećemo se s takvim odnosom prema veličini nosa.

Velik niz sinonima za nos nalazi se u poljskim i hrvatskim rječnicima žargona, što znači da se oblik nosa i veličina može rabiti u humoristične svrhe.

U hrvatskom rječniku žargona veliki nos slikovito se uspoređuje s povrćem (*paprika, babura, mrkva, paradajz, vugorek, krastavac*), zatim s glazbalima (*flauta, frula, klarinet*), sa životinjama (*nosorog*), zaobljenim ili velikim predmetima (*kvaka, kljuka, kuka, pipa, tobogan, lampa*), životinjskim nosom ili kljunom (*surla, rilo, kljun, njonja, njokalica, njupalica, njuška, šnjofalica*), dijelom tijela (*grba*), fiziološkom pojavom (*kihara*), bezobličnom veličinom (*gromada*) (Sabljak, 2001:317). U zagrebačkom žargonu postojao je i naziv *frnjokl*. Sve su to negativno obilježeni pragmemi koji izazivaju komičnost.

Slično je i u poljskim žargonima i govorima. I. Gavran pronašla je na internetskoj stranici <http://pl.wikipedia.org/wiki/Gwara> ove nazive za nos: *kinol, pijak, pachniarz, fyrniak, kalafa, kluka, klubera, kliber, kifor, putnia, sznupa, nochal*. Ovaj je posljednji izraz pejorativan, kao augmentativ od imenice *nos*. Ostali su nazivi iz njemačkoga (osim oblika *pijak* i *pachniarz* koji se odnose na pijani crveni nos i na organ za miris). *Sznupa* se vjerojatno odnosi na šnjofanje (taj je oblik i u hrvatskom došao iz njemačkoga glagola *schnüffeln*, što znači *njušiti*).

Svi navedeni pragmemi nosa, tj. njihovi žargonski sinonimi, imaju negativno, ironično ili humoristično značenje te se mogu uporabiti samo u razgovornome stilu.

4. Olfaktorni pragmafrazemi sa sastavnicom *nos*

U oba jezika najbrojniji su pragmafrazemi sa sastavnicom *nos* pa ćemo se zadržati samo na njihovoj usporedbi. Takve frazeme A. Krawczyk-Tyrpa (1987.) nazvala je somatizmima jer se iskazuju dijelom tijela.

Podijelit ćemo ih po formalnome kriteriju na potpune ekvivalente, djelomične ekvivalente i primjere bez ekvivalenata u hrvatskom ili u poljskom jeziku (I. Vidović-Bolt, 2006.). Unutar svake skupine odredit ćemo podskupinu pozitivnih, negativnih i neutralnih frazema te navesti njihova značenja.

4.1. Potpuno ekvivalenti pragmafrazema

4.1.1. Negativno obojeni ekvivalentni pragmafrazemi

Za frazeme u dva uspoređivana jezika kažemo da su ekvivalentni kada se mogu doslovno prevesti istim riječima i imaju isto značenje u oba jezika.

Kraj svakog hrvatskog prijevoda pragmafrazema nalazi se njegovo značenje koje se poklapa s poljskim značenjem frazema. Ako je glavni glagol u različitim vidskim oblicima, nismo to uzimali u obzir kao djelomičnu ekvivalenciju. U ekvivalente smo ubrajali i sinonimne glagole. Ovdje prvo navodimo poljske, a zatim hrvatske frazeme. Iza znaka jednakosti nalazi se tumačenje ili značenje frazema u hrvatskome jeziku.

- *wsadzać nos w coś* <*w czyjeś (w nieswoje) sprawy*>
zabadati **nos** u *što* (u tuđe stvari) = biti znatiželjan, miješati se (pačati se) u tuđe stvari
- *utrzeć (przytrzeć) komuś nosa*
natrljati (trljati, ribati) komu **nos** = izgrditi (kritizirati) koga
- *dać komuś po nosie*
dati komu **po nosu** = udariti koga po nosu, pljusnuti koga
- *dostać po nosie*
dobiti **po nosu** = dobiti pljusku; *pren.* dobiti kritiku
- *sprzątnąć (ukraść, zabrać) coś komuś sprzed nosa*
maznuti (ukrasti, odnijeti) *što* komu **ispred nosa (pred nosom)** = kupiti ili oteti *što* netom prije koga

- *uciec sprzed nosa*

pobjeći **ispred nosa (pred nosom)** = umalo ne stići na prijevozno sredstvo

- *zatrzasnąć (zamknąć) drzwi przed nosem*

zalupiti (zatvoriti) vrata **pred nosom** = stići za nijansu prekasno (npr. u dućan, ured i sl.)

- *kręcić nosem na coś*

frkati **nosom** na što = odbijati što

- *orać nosem po ziemi*

zaorati **nosom** po zemlji (uloviti zeca) = pasti

- *nie pokazywać (wychylać, wystawiać, wyściubiać) nosa skądś*

ne pokazati (promoliti, pomoliti) <ni> **nosa** otkuda = biti prestrašen

4.1.2. Pozitivni ekvivalentni pragmafrazemi

Ovdje smo izdvojili samo jedan pragmafrazem koji ovisno o kontekstu može biti pozitivan (imati dobar nos za posao i sl.) ili negativan (imati dobar nos za opasnost):

- *mieć dobrego nosa (czuja) do czegoś*

imati dobar **nos** za što = dobro predosjećati (korist ili opasnost).

4.2. Djelomično ekvivalentni pragmafrazemi

4.2.1. Negativni djelomično ekvivalentni pragmafrazemi

U odabiru djelomično ekvivalentnih pragmafrazema uzimali smo u obzir sporedne dijelove frazema (kao npr. glagol), a ne glavnu sastavnicu – nos. Postoje situacije kada je glagol isti, a nema sastavnice s nosom. Frazem može biti u jednom svom obliku isti, ali se razlikuje u drugim oblicima sa sastavnicom nosa (npr. *dizati nos* postoji kao ekvivalent, ali *ne widjeti što od nosa, nosom parati oblake, nosom parati nebo* ne postoji u poljskom jeziku). Treći slučaj pokazuje ekvivalentnost u glagolima, u sastavnici, ali se razlikuje u trećem dijelu (npr. *spustiti /objesiti nos /do poda* – u poljskome treći dio glasi *na kwintę*). Četvrti primjer razliku ima u padežu sastavnice nos (npr. *uciec sprzed nosa* u hrvatskom se prevodi s instrumentalom: pobjeći pred nosom). Postoji slučaj kada su sve sastavnice jednake, jedino u poljskom postoji još i sastavnica *nos* (npr. *coś ugrzyło kogoś w nos*, hrvatski frazem glasi: nešto je koga ugrizlo).

I, konačno, postoje potpuno bezekvivalentni frazemi u usporedbi dvaju jezika (npr. *coś idzie jak krew z nosa* – nešto ide kao deva kroz ušicu igle). Zbog takvih kriterija imamo više djelomičnih ekvivalenata, nego da smo ih određivali samo po sastavnici *nos*. Iza svakoga hrvatskoga primjera poslije znaka jednakosti nalazi se značenje poljskog i hrvatskog frazema.

- *zadzierać nosa*

dizati **nos**, ne vidjeti što **od nosa**, **nosom** parati oblake (nebo) = biti umišljen;

- *nie widzieć dalej niż czubek (koniec) swego nosa*

ne vidjeti dalje od <vlastita, svoga> **nosa** = biti ograničen, zatučan, primitivan; biti zaljubljen;

- *nie wsadzaj nosa <do cudzego prosa>*

ne zabadaj (ne guraj) **nos** u tuđe stvari = ne petljaj se u tuđe probleme;

- *mieć kogoś (wszystko) w nosie*

pun je komu **nos** koga/čega, dosadio je tko komu/ dosadilo je što komu, baš koga briga za što = netko je nezainteresiran, ravnodušan;

- *powiedzieć komuś coś prosto w nos*

reći (skresati) komu što <ravno> u brk (u lice) = reći istinu bez uvijanja;

- *dać komuś <pięścią> w nos, dać komuś fangę w nos*

dati komu (opaliti koga, zviznuti koga) **preko nosa** (po njupalici, po gubici, po frnjoklu) = pljusnuti koga;

- *podstawiać (podsuwać) coś komuś przed (pod) nos*

donositi (davati) komu sve na taci = biti previše uslužan prema komu;

- *spuścić (zwiesić) nos <na kwintę>*

spustiti (objesiti) **nos** <do poda> = uvrijediti se;

- *bąkać (burczeć, mamrotać, mówić, szemrać) coś pod nosem*

mrmeljati (gundati) sebi u bradu (u brk) = govoriti nerazgovijetno u ljutnji, iskazivati nezadovoljstvo;

- *coś ugryzło kogoś w nos*

nešto je koga ugrizlo = netko se razljutio, uvrijedio, oneraspoložio;

- *pocaluj mnie (psa) w nos*
poljubi me u guzicu, (dijalektalno: piš' me v rit);
- *wodzić (prowadzić) kogoś za nos*
vući koga za **nos** = vrtjeti koga oko maloga prsta, zavaravati koga;
- *mieć mleko pod nosem*
mirišati po majčinu mlijeku = biti nezreo, balav, zelen;
- *mieć kogoś po dziurki w nosie*
imati koga/što preko glave = nekome je dosta koga/čega (uz gestu pokazivanja kažiprstom preko čela);
- *czuć pismo nosem*
nanjušiti (osjetiti) odakle (otkuda) vjetar puše = predvidjeti problem;
- *jastrzębi (orli) nos*
orlovski **nos** = ružan, zakrivljen, velik nos;
- *uciec sprzed nosa*
pobjeći **pred nosom** = otići malo prije no što je *tko* stigao doći (o prijevoznome sredstvu);
- *przytrzeć (utrzeć) komuś nosa*
natrljati komu uši, obrisati koga = izgrditi koga, osramotiti koga;
- *mieć muchy w nosie*
imati mušice = biti hirovit (mušičav);
- *pasuje coś jak nos do tabakiery (jak pięść do nosa)*
nešto pristaje kao kravi sedlo (kao šaka u oko) = nešto uopće ne pristaje komu;

4.2.2. Neutralni djelomično ekvivalentni pragmafrazemi

- *spotkać się (stać, zetknąć się) z kimś nos w nos*
sresti se (naći se) s kim lice u lice = jako blizu;
- *robić (dobrać) coś na nosa*
raditi (odabrati) što po intuiciji = odabrati nasumce;

4.3. Primjeri pragmafrazema bez ekvivalencije

4.3.1. Negativni neekvivalentni pragmafrazemi

- *patrzeć (pilnować) swego nosa*
gledati svoja posla, mesti pred svojim vratima;
- *podpierać się nosem*
padati s nogu = biti jako umoran;
- *mucha (osa) siadła komuś na nosie*
nešto je koga ugrizlo = netko se razljutio ili uvrijedio;
- *ugryźć się w nos*
gubi mi se s očiju (goni se);
- *dać co komu z nosa spadnie (skapnie)*
dati komu oglodane kosti, dati koliko je crnog ispod nokta = biti škrt, dati što nepotrebna što inače ne koristimo;
- *uśmiechać się pod nosem*
podmuklo (zlurado) se smijuljiti = biti zlurad;
- *zaryć w coś nosem*
uloviti zeca, „zaroniti”, „zaorati” = pasti;
- *coś idzie jak krew z nosa*
nešto ide kao deva kroz ušicu igle (kao veslat' uzvodno) = jako teško;

4.3.2. Neutralni neekvivalentni pragmafrazemi

- *kręci (wierci) kogoś w nosie*
svrbi koga nos = spremati se na kihanje (izravno značenje);
- *nie nos dla tabakiery, lecz tabakiera dla nosa*
stvari služe nama, a ne mi stvarima = poslovice: ne treba sebe podređivati stvarima;
- *ktoś trafia na nos*
ići na slijepo (po intuiciji, po njuhu) = imati dobru orijentaciju;

• *zdać się na czyjś nos* (*zaufać czjemuś nosowi*)
prepuštiti se čijem vodstvu = uzdati se u koga;

• *dwie dziurki w nosie i skończyło się*
čiča-miča i gotova priča = završetak bajke ili pripovijetke za djecu.

Prvi navedeni neutralni pragmafrazem označuje prirodni podražaj na kihanje, a pretposljednji bi se mogao ubrojiti u pozitivne i negativne, ovisno o tomu što se događa nakon prepuštanja čijem vodstvu. Naime, možemo se uzdati u koga i razočarati se ili dobro proći. Zato smo se odlučili svrstati ga u neutralne pragmafrazeme.

4.3.3. Hrvatski pragmafrazemi bez poljskoga ekvivalenta

Do sada smo hrvatske pragmafrazeme razvrstavali prema poljskima, tj. poljski su nam pragmafrazemi bili polazni, a hrvatski prevedeni. Međutim, neke smo frazeme pronašli u hrvatskome bez njihovih poljskih ekvivalenata. Prvi među njima ima vrlo sličan oblik u poljskome, ali značenje mu ne odgovara pa smo ga izdvojili bez poljskoga oblika. Drugi pragmafrazem u poljskome nema ovakvoga oblika za označavanje ljutnje. Oba se mogu svrstati u negativno obojene pragmafrazeme. Treći je pragmafrazem poslovičnoga oblika i navodi ga V. Anić u svom rječniku (Anić, 1998.:636).

nabijati na nos komu što = predbacivati komu što;

svrbi koga nos = netko je ljut (preneseno značenje);

kakav nos, takav ponos = po nosu se mjeri i ostalo (o muškarcu).

* * *

Iz navedenoga pregleda pragmea i pragmafrazema sa sastavnicom *nos* može se uočiti suprotnost između fizičkih obilježja organa njuha (koji je znatno manjega informacijskoga kapaciteta od ostalih čovjekovih receptora) i jezičnoga iskazivanja primanja i izražavanja mirisa.

Neverbalni pragmei izražavaju imperativnu ekspresiju kojom čovjek odbija ili sinkretički prima mirisne valere. Pragmei nosa koriste se za kvalifikaciju čovjekova izgleda i ponašanja. Pragmafrazemi sa sastavnicom nosa mogu biti samo opis radnje njušenja, a mogu iskazivati emocionalnost usporedbama i metaforama. Iz uspoređenoga materijala vidi se da je mnogo više pragmafrazema s negativnim predznakom, nekolicinu smo pronašli neutralnih, a samo

jedan smo ubrojili u pozitivne i to je još upitno (*imati dobar nos* zapravo označuje da se nešto predosjeća, obično loše). Od neartikuliranih zvukova pozitivan je samo jedan dječji oblik što se rabi kod ugodnoga mirisa: *a pcih(a)*; polj. *a psik*.

Kao posrednici između neosviještenoga i osviještenoga olfaktornog izražavanja, pragramemi i pragmafrazemi mirisa osnažuju i obogaćuju jezik te su nezaobilazne sastavnice nove relacijske gramatike kojom se ostvaruje uspješnija komunikacija.